

33. Солянкина Л. Е. Учебно-методический комплекс как средство профессионального саморазвития студента: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.08 / Солянкина Людмила Егоровна. – Волгоград, 1999. – 217 с.
34. Чернова Н. Н. Учебно-методические комплексы по чувашскому языку для начальных классов школ с многонациональным составом учащихся: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.02 / Чернова Нина Николаевна – Чебоксары, 1998. – 167 с.
35. Шаповаленко С. Г. Учебник в системе средств обучения / С. Г. Шаповаленко // Проблемы школьного учебника. – М.: Просвещение, 1976. – Вып. 4. – С. 37-50.
36. Якименко С. К. Управление процессом обновления гуманитарного образования через учебно-методические комплекты в современных условиях: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.01 / Якименко Сергей Карлович. – М., 1998. – 151 с.

КАМБАЛОВА Я. Н. *Генезис понятия “учебно-методический комплект” в методической науке.*

В статье исследован процесс изменения понятия “учебно-методический комплект” на разных этапах развития методической науки и конкретизирована дефиниция этого понятия. Автором также осуществлён анализ различных взглядов современных украинских и российских учёных на указанную проблему.

Ключевые слова: учебно-методический комплект.

KAMBALOVA Y. N. *Development of notion “scientific-methodical set” in methodical science.*

The article investigates the change process of notion “scientific-methodical set” at the different stages of the development of methodical science and clarified the definition of this notion. The author made analysis with the different points of views of modern Ukrainian and Russian scientists on this problem too.

Keywords: scientific-methodical set.

Квас О.
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка

ДИТИНСТВО В ЙОГО ІСТОРИЧНИХ ВИЯВАХ

У статті проаналізовано погляди на дитину та дитинство у різні історичні епохи. Доведено, що дитинство має свою історію розвитку та історичні вияви. На основі аналізу наукової літератури автором виділено такі моделі дитинства: дитинство як підпорядкування та обов'язок послуху; дитинство-виховання; дитина як соціально компетентний актор.

Ключові слова: дитина, дитинство, модель дитинства, виховання, батьківство.

*Історія дитинства – це жахливий сон,
від якого ми лише недавно почали прокидатися.
Чим глибше занурюєшся в історію,
тим нижчий рівень догляду за дітьми
і тим частіше дітей вбивають, кидають,
тероризують та ґвалтують.*

Ллойд ДеМоз

Постановка проблеми. Дитинство – це сукупність суспільних та індивідуальних уявлень про дітей, формальну і неформальну практику поводження з ними, що відповідає цим уявленням, а також структури, що нормують це уявлення та реалізують їх у практичній діяльності. Дитинство перебуває під впливом постійних суспільних змін, різноманітних концепцій та форм, що відрізняються між собою як за часовими межами, так і за структурою. А тому очевидно, що дитинство має свою історію розвитку.

Власне від досліджень історії дитинства беруть свій початок сучасні наукові розвідки про дитинство. Найбільш відомою працею, яка характеризується новим підходом до трактування значення дитинства, є дослідження французького науковця Філіпа Ар'єса “L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime” [7]. Завдяки їй дитинство розглядається як суспільна модель певної епохи з її умовами та особливостями регулювання стосунків між різними поколіннями. Науковець відкидає антропологічну константу “дитина як протиставлення дорослому” і показує ставлення до дитини та дитинства від періоду Середньовіччя до нашого часу. Проблеми дитини та дитинства стали також предметом зацікавлень І. Кона [3], К. Арнольда [8], Л. ДеМоза [11], М. Гоніга [12], А. Джеймса [13] та ін. Ці автори розглядають проблеми дитинства як елемент культури, соціалізації дітей, як засіб існування культури, а також як особливу субкультуру.

Метою нашої **статті** є аналіз моделей дитинства, які в процесі історичного розвитку змінювали одна одну, та з'ясування детермінант, що зумовили їх виникнення.

У часи грецької (*pais – хлопчик*) та римської (*infans – мала дитина*) античності діти і дружина вважалися власністю батька та підпорядковувалися його необмеженій владі. Батько міг вбити дитину чи продати у рабство. Звичай піднесення дитини батькові, у римському праві відомий як *Humi positio infantum*. Дитину клали біля ніг батька, а він, піднявши на руки, дарував їй життя. Якщо ж не торкався дитини, то це був присуд смерті. Визнанням батька дитина долучалася до домашніх богів. Проте навіть визнавши дитину, через різні обставини батько міг її вбити чи підкинути іншим людям. Коли це варварське право було обмежене застосуванням винятково до дітей з фізичними вадами, все одно траплялися часті випадки вбивства і здорових дітей.

У давній Японії новонароджених визнавали повноцінними людьми тільки після здійснення спеціальних обрядів. До цього вбивство немовлят не вважалося важким злочином і навіть позначалося не словом *коросу* –

“вбити”, а словами *каесу* чи *модосу* – “відправити назад”, “повернути”, що мало на увазі “відправити новонародженого назад у світ духів, замість того, щоб прийняти його у світ людей” [3, с. 448].

Звичай визнання дітей був притаманний також бурятам, китайцям, ацтекам, племені хінді тощо [10, с. 151-152].

Інфантицид почали вважати злочином лише у 318 р. при імператорові Костянтині, проте до людиноббивства він був прирівняний лише у 374 р. [3, с. 448]. За часів Юстиніана (527–565) було заборонено також підкидання. Проте обидві практики були поширеними аж до Середньовіччя, для якого характерна амбівалентність образу дитинства. Немовля – одночасно персоніфікація невинності і втілення природного зла. Воно – недолудина, істота, позбавлена розуму.

У цей час дітей довго не хрестили, багато з них так і помирили нехрещеними. При цьому, за віруваннями, душа новонародженого, що не пройшов обряд хрещення, потрапляла в пекло. Дискримінація дітей проявлялася і в похоронному обряді. У середньовічній Франції багатих людей ховали в церкві, а бідних – на кладовищі. Однак юних нащадків знаті, особливо маленьких дітей, також ховали на цвинтарі. Лише в кінці XVII ст. їх почали ховати у склепах, поряд з батьками. Багато теологів вважали непотрібним служити заупокійні меси за дітьми, що померли до 7-річного віку [3, с. 448-449].

Основною вимогою поведінки дітей аж до Нового часу були послух та підпорядкованість. Водночас розвиток концепції дитинства часів Середньовіччя викликав у дослідників цієї проблеми ряд контраверсійних оцінок. На думку Ф. Ар'єса, поняття “дитинство” у значенні опіки та виховання, що спрямовані на дітей, яке побутує сьогодні у західних суспільствах, було введене лише у XVI ст. [7]. До того часу дитина після нетривалого періоду “немовляти” росла у колі домашніх без опіки, спрямованої на неї. Лише із зародженням буржуазії виникла особлива емоційна складова у стосунках батьків та дітей. У цей період відбувається й інституалізація педагогічної науки (Я. А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Й. Г. Песталоцці).

Ф. Ар'єс ідеалізує дитинство як передумову соціально розмаїтих і малорегламентованих умов росту та критикує педагогізацію дитинства, що почалася згодом, називаючи її “педагогічним карантинном”. При цьому він не враховує значну кількість випадків насилля, злочинів та недбалого поводження з дітьми, подолання яких стало можливим лише завдяки розвитку педагогіки. Критичне історичне дослідження дитинства та виховання змальовує гнітючу картину страждань дітей у часи, що

передували сучасності, а також наслідки такої авторитарної та дисциплінуючої педагогіки.

Становище дитини в античній, середньовічній, взагалі в традиційній сім'ї рабське. Навіть якщо не брати до уваги такі крайнощі, як дітовбиство, відмова від дітей, продаж їх у рабство тощо, і говорити лише про дітей, що росли у сім'ях, то не можна не бачити, що турбота про них була зведена до мінімуму, а стосунки між батьками та дітьми, якщо дивитися на них очима сучасної людини, були дикими. Основа ставлення до дітей у традиційній сім'ї була не стільки емоційною, скільки функціональною. Навіть у маленьких дітях бачили не те, ким вони були, а те, чим стануть, коли виростуть. Саме дитинство розглядалося не як самоцінний етап людського життя, а як період, який потрібно якомога швидше "проскочити" [1, с. 191, с. 194-195].

М. Костомаров так описав реалії XVI–XVII ст.: "Між батьками та дітьми панував дух рабства, прикритий хибною святістю патріархальних стосунків. Покірність дітей була більш рабська, ніж дитяча, і влада батьків над ними переходила в сліпий деспотизм без моральної сили. Чим благочестивішим був батько, чим більш проникнутим був учінням православної церкви, тим суворіше він обходився з дітьми, бо церковні поняття приписували йому бути якомога строгішим... Слова вважалися недостатніми, якими переконливими вони не були б, треба переконувати дітей різками...". Домострой забороняє навіть сміятися та бавитися з дитиною [4, с. 155].

У Росії діти не мали права скаржитися на батьків, вбивство сина чи дочки каралося лише річним тюремним ув'язненням, тоді як дітей, що посягнули на життя батьків, закон передбачав страчувати без пощади. Ця нерівність була усунута лише у 1716 р., причому Петро I власноручно дописав до слова "дитя" "у ранньому дитинстві", захищаючи цим життя новонароджених та грудних дітей [5, с. 118-119].

Поштовхом для розвитку сучасної концепції дитинства стала педагогіка Просвітництва. Історики дитинства вважають, що в цей період з'явився новий образ дитинства, посилювався інтерес до дитини у всіх сферах культури, більш чітко почали розрізнятися дитячий і дорослий світи (хронологічно та змістовно) і, нарешті, дитинство було визнане автономною, самостійною соціальною та психологічною цінністю [3, с. 433]. Саме в цей період дитину звільнено від тягаря першородного гріха та визнано здатною до розвитку особою. Однак з точки зору педагогіки Просвітництва цей розвиток дитина не може здійснити власними силами. Стосунки між поколіннями будуються за принципом підпорядкування у вихованні, що, за І. Кантом, "є великою таємницею довершеності природи".

На буржуазний концепт дитинства впливає уявлення про природу дитини, якій, за припущеннями, властиві окремі тваринні інстинкти, тому дитині передане у спадок відчуття провини. У зв'язку з цим існує необхідність подолання неслухняності та потреба виховання. Звідси випливає авторитарно-романтичний міф дитинства, який бере до уваги не конкретну дитину, а абстрактне уявлення про дитинство, яке коливається між демонізуванням та романтизуванням дитинства і до сьогодні впливає на дослідження дитинства і практику виховання. Ця основоположна амбівалентність характеризує сучасні концепції дитинства, незалежно від пропагованих ідеологій дитинства та виховання. Це стосується також нових положень, що вперше ставлять на п'єдестал саму дитину. У концепції Ж.-Ж. Руссо, чи згодом у праці Е. Кей "Століття дитини" об'єктом виховання стає конкретна дитина, обов'язком якої є вдосконалення аж до ідеалізованої дорослості.

У просвітників з'являється зацікавлення дитиною як об'єктом виховання. З одного боку, це проявляється у виникненні спеціальної дитячої літератури, а з іншого – дитячі та юнацькі роки займають усе більше місця в автобіографіях та "романах виховання", розглядаючи дитинство як період становлення, формування особистості героя. Однак дитинство та отрочество для просвітників – ще не самоцінні етапи життя, а лише підготовка до нього, що має службове значення.

У романтиків ставлення до дитинства кардинально змінюється. Саме романтизм встановив культ дитини і дитинства. У творах романтиків діти цінюються самі собою, а не як кандидати у майбутні дорослі.

Історико-соціологічний аналіз таких змін пояснює соціальні та культурні передумови зрушень розвитком капіталізму, ускладненням сфери життєдіяльності і механізмів соціалізації особистості, підвищенням цінності індивідуальності, ростом особистої самосвідомості. "Нова етика і новий емоційний лад стосунків батьків та дітей були одним з підсумків багатоманітних процесів, що змінювали європейське суспільство по мірі того, як воно все далі відходило від середньовіччя. У цьому підсумку відобразились нові економічні і соціальні умови життя людей, переплелися гуманістичні ідеали Відродження та буржуазні принципи успадкування майна, зростаюча роль освіти і досягнення медицини, що уможливили успішну боротьбу за життя дітей, секуляризація та раціоналізація мислення" [1, с. 192].

Проте в міркуваннях романтиків часто фігурує не реальна, жива дитина, а абстрактний символ невинності. Культ ідеалізованого дитинства не містив у собі інтересу до психології дитини. Об'єктивне вивчення

дитинства здалося б романтику блюзнірським, а подорослішання у цій системі поглядів виглядало радше втратою, ніж надбанням [3, с. 433-435].

Реальна ж доля більшості дітей, які росли в умовах сільської та пролетарської бідності, залишалася поза увагою у цих високих філософсько-виховних дискусіях. Навіть на початку ХХ ст. у селянському світогляді не було пункту про відповідальність батьків перед дітьми, але відповідальність дітей перед батьками існувала в гіпертрофованому вигляді [2, с. 17]. Саме тому такі явища, як побої, знуцання, батьківське свавілля були ще поширеними.

Подібна ситуація залишалася і в колі буржуазії. Навіть у кінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст., коли дитиноцентристська орієнтація міцно утвердилася у суспільній свідомості, зробивши батьківську любов однією з моральних вартостей, буржуазні просторікування про сім'ю, виховання та ніжні стосунки між батьками і дітьми треба сприймати критично [3, с. 455]. Дитиноцентризм буржуазної сім'ї гіпертрофується, розглядається позаісторично, виводиться з “вічних інтересів” індивіда чи сім'ї і протиставляється байдужості, незацікавленості, чи навіть ворожості суспільства стосовно дітей. Діти потрібні лише батькам, лише сім'ї, вони – одна з головних опор буржуазного індивідуалізму; буржуазна сім'я відстоює своє “природне”, “світське” право турбуватися про своїх дітей. Проте з іншого боку, зіштовхуючись з нескінченними труднощами при вихованні дітей, з'являється інша точка зору: діти потрібні не сім'ї, а “їм” – державі, армії тощо [1, с. 222].

Концепції дитинства та виховні програми у реформаторській педагогіці намагалися на практиці поєднати суперечливі ідеали буржуазної моралі успіху і романтичних міфів із самостійністю дітей. Вони мали пропагувати розвиток здібностей дітей відповідно до їхніх особливостей, залучення до суспільної праці та формування творчих здібностей у грі, виховання індивідуальної самосвідомості і суспільної відповідальності, поєднуючи працю, гру, мистецтво.

Концепції недавнього минулого та сучасні концепції дитинства відповідають цій виховній парадигмі навіть там, де вона ставить під сумнів домінування дорослих, як це відбувається а антиавторитарній педагогіці, або й усю парадигму загалом, як у антипедагогіці: концепції дитинства все ще є похідними від суспільних та виховних принципів, створених дорослими.

Починаючи з 1970 р. зароджується нова концепція, що долає “парадокси дитинства-виховання” [12] – “діти як соціально компетентні актори”. Традиційний розгляд дитинства у межах соціальних наук чи

психології розвитку і освіти починає змінюватися: тепер значно простіше знайти підтвердження, що дитинство повинно розцінюватися як частина суспільства і культури, а не як щось, що передує їм; і що діти повинні розглядатися, як соціальні діячі вже в процесі становлення [13, IX]. Виходячи з нових положень дослідження дитинства, розроблених у США, Великобританії та Скандинавії, руху за права дітей та нових концепцій соціалізації в Німеччині, відбувається заміна романтизованої і педагогізованої парадигми дитинства на концепцію дитинства як діяльності, у якій діти виступають компетентними соціальними акторами. Процес їхнього дорослішання розглядається не як пасивне засвоєння суспільних норм, а як навчальний процес, у процесі якого змінюються і дитина, і суспільство. Бажання мати дітей зумовлюється тепер не економічними чинниками, потребою у робочій силі чи забезпеченості у старості, а психологічними (бажання отримати специфічний позитивний досвід, на який батьки очікують у стосунках з дітьми, та вникнення у суть сімейного життя).

У центрі соціологічних, порівняльно-культурних, етнографічних досліджень дитинства перебувають буденний світ дитини, її потреби, її місце у часових та просторових структурах, її ставлення до мас-медіа та поведінка як їхнього споживача, її соціалізація та самосоціалізація у сім'ї, школі, на дозвіллі та у групах ровесників. У психології розвитку, що займалася дослідженнями дитинства, традиційні концепції ендогенного психічного дозрівання були замінені концепціями інтерактивної дитини (з моменту народження) та самостійного підлітка. Традиційні періодизації, що були зорієнтовані на фази розвитку (немовля – 0-1 рік, дуже мала дитина – 2-4 роки, мала дитина – 4-7 років, дитина – 7-14 років) вважалися відносними, оскільки до уваги бралися індивідуальні біографічні та соціально-екологічні процеси.

Помітними стають культурно-песимістичні попередження щодо зникнення дитинства внаслідок заміни традиційної концепції дитинства, у якій дитина є пасивним об'єктом авторитарних чи орієнтованих на неї педагогічних впливів дорослих, на концепцію, у якій вона визнається самостійним суб'єктом з власними особливостями. Прихильники концепції зникнення дитинства (Н. Постман, М. Віннс та ін.) вважають, що збільшення інформованості дітей у питаннях сексу, смерті, хвороб, грошей та ін. призводить до зниження народжуваності, зменшення кількості дітей у сім'ї, збільшення кількості дітей, що народжуються поза шлюбом тощо. Водночас німецький науковець Д. Ріхтер переконаний, що сьогодні спостерігається не стільки тенденція зникнення дитинства, скільки

стирання меж між дитинством і дорослістю, своєрідне “злиття дитинства і дорослого світу” [6].

Нова концепція дитинства вимагає змін у теорії та практиці виховання. У новітніх дослідженнях дитинства починають розглядатися питання сутності стосунків соціально компетентних дітей та дорослих, а також організації виховання як нового типу взаємодії “дитина – дорослий” з огляду на зростаючу самостійність дітей. Вони орієнтуються на теорію прив’язності як необхідну передумову здорового розвитку дітей, а також на концепції вразливості дітей та їхньої залежності від психологічної й емоційної опіки з боку дорослих [12]. Те, що біологічне материнство чи батьківство, з огляду на численні альтернативи у ситуаціях сімейного опікунства, не є єдиною обов’язковою умовою для успішного розвитку дітей, все частіше підтверджується емпірично, чого не було у попередніх дослідженнях.

Якщо раніше наголошувалося на перевагах демократичного стилю виховання на протигагу авторитарному, то сьогодні розроблено моделі авторитетного виховання, у центрі якого – не педагогічне втілення виховних цілей, а взаємодія між дорослими та дітьми з урахуванням особливостей обидвох суб’єктів виховання. Вирішальними чинниками взаємодії “дитина – дорослий”, яка переходить від форми наказу до переговорів, стають схвалення, теплі стосунки, прозорі та злагоджені комунікативні правила співжиття, цікаве оточення, забезпечення вільного простору.

Загалом, виховний вплив дорослих замінюється зростаючим значенням інших співвиховників, зокрема, сферою споживання, медійним простором, однолітками тощо. Дитинство репрезентується не лише історично, але також великою кількістю різноманітних педагогічних концепцій, практик, пов’язаних з оточенням та умовами життя, обмежених певними економічними чи соціальними структурами, сформованих під впливом змінених педагогічних амбіцій.

Висновки. Таким чином, історичні вияви дитинства є дуже різноманітними, як переконують праці дослідників дитинства. Їх окреслюють такими детермінантами: 1) дитинство як підпорядкування та обов’язок послуху; 2) дитинство-виховання; 3) концепт дітей як соціально компетентних акторів. Перша модель була характерною для Стародавнього світу та епохи Середньовіччя. Від Нового часу на арену виступає дитинство-виховання. Сучасні ж моделі дитинства характеризують дітей як активних суб’єктів саморозвитку у змінених умовах стосунків між дорослими та дітьми.

Використана література :

1. *Вшинецкий А. Г.* Воспроизводство населения и общество: История, современность, взгляд в будущее. – М. : Финансы и статистика. – 1982. – 287 с.
2. *Внуков Р. Я.* Противоречия старой крестьянской семьи. – Орел : Изд-во о-ва исслед. Орл. края, 1929. – 30 с.
3. *Кон И.* Социологическая психология. – М. : Московский психолого-социальный институт; Воронеж : Издательство НПО “МОДЭК”, 1999. – 560 с.
4. *Костомаров Н. И.* Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI – XVII столетиях // Исторические монографии и исследования. – СПб, 1887. – Т. 19. – С. 3-314.
5. *Семенова Л. Н.* Очерки истории быта и культурной жизни России. Первая половина XVIII в. – Л. : Наука, 1982. – 279 с.
6. *Щеглова С. Н.* Как изучать детство? Социологические методы исследования современных детей и современного детства. – М. : ТО ЮНПРЕСС, 2000. – 72 с.
7. *Ariès F.* L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime. – Paris: Edition su Seuil, 1973. – XX – 504 pp.
8. *Arnold K.* Kind und Gesellschaft im Mittelalter und Renaissance. Beiträge und Texte zur Geschichte der Kindheit. – Paderborn, 1980. – 201 s.
9. *Behnken I., Zinneker J.* Kinder – Kindheit – Lebensgeschichte. Ein Handbuch. Seelze-Velber: Kallmeyersche Verlagsbuchhandlung GmbH, 2001. – 1183 s.
10. *Biegeleisen H.* Matka i dziecko w obrzędach, wierzeniach i zwyczajach ludu polskiego. – Lwów: Ateneum, 1927. – 414 s.
11. deMause, Lloyd (1982). Foundations of Psychohistory. – New York: Creative Roots, 1982. – 336 p.
12. *Honig M.-S.* Entwurf einer Theorie der Kindheit. – Frankfurt/M., 1999. – 276 s.
13. *James A., Prout A.* Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood. – London : Falmer Press, 1997. – 280 z.

Квас Елена. Взгляды на детство в разные исторические эпохи.

В статье проанализированы взгляды на ребенка и детство в разные исторические эпохи. Доказано, что детство имеет свою историю развития и исторические проявления. На основе анализа научной литературы автором выделены такие модели детства: детство как подчинение и обязанность послуха; детство-воспитание; ребенок как социально компетентный актер.

Ключевые слова: ребенок, детство, модель детства, воспитания, стили воспитания.

Kvas Olena. Childhood in its historical manifestations.

The article analyzes the views on the child and childhood in different historical epochs. It is shown that childhood has its own history of development and historical manifestations. Based on the analysis of scientific literature author distinguishes such models of childhood: childhood as a duty of obedience and submission; childhood-education; child as socially competent actor.

Keywords: child, childhood, childhood model, education, paternity.